

KİTÂB-I GÜZÎDE'DE GEÇEN DİN VE İNANÇLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE

On The Vocabulary Regarding Religion And Belief In Kitâb-ı Güzîde

Osman TÜRK¹

Fatma KOÇ²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, osmanturkgau@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9379-6225.

²Dr., kocfatma2708@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2736-5459.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 29.05.2022
Kabul/Accepted: 30.09.2022

DOI:10.20322/littera.1122966

Anahtar Kelimeler

Kitâb-ı Güzîde, Karışık Dilli Eserler, Din ve İnanç.

ÖZ

Kitâb-ı Güzîde Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış dinî içerikli kitaplardan biridir. Ebû Nasr bin Tahir bin Muhammed es-Serahsî tarafından olga-bolga diliyle kaleme alınmıştır. Olga-bolga dili, hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin dil özelliklerini temsil eden bir dildir. Karışık dilli olarak adlandırılan eserler bu dil ile verilmiştir. Eserin yazarı hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Kitâb-ı Güzîde 14. yüzyılda Anadolu Türkçesine aktarılmıştır. Dinî bilgilere ve öğütlere çokça yer verildiği için Arapça ve Farsça sözcüklere rastlamak mümkündür. Eser hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin dil özelliklerini taşıdığı için karışık dilli eserler içerisinde değerlendirilmektedir. Eserin farklı adlarla tanınan nüshaları bulunmaktadır. Türkler tarih boyunca farklı dinleri benimsemişlerdir. İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte hem sosyal hem de kültürel açıdan birtakım değişiklikler yaşamışlardır. Bu değişim doğal olarak dile de yansımıştır. Karışık dilli eserlerden biri olan Kitâb-ı Güzîde adlı eser ise din ve inanç bakımından zengin bir söz varlığına sahiptir. Eser, Batı Türkçesine doğru yönelişin izlerini taşımakla birlikte aynı zamanda din değişikliğinin dile yansımalarının da örneğini teşkil etmektedir. Çalışma oluşturulurken Serhat Küçük'ün "Kitâb-ı Güzîde Akâidü'l-İslâm" adlı eseri esas alınmıştır. Eser içerisindeki inançla ilgili olan sözcükler tarama yöntemiyle tespit edilmiştir. Belirlenen sözcüklerle ilgili açıklamalara yer verilmiş ve sözcüklerin metin içerisinde geçtiği yerlere dair örnek cümleler metin numaraları ile verilmiştir. Çalışma metne dayalı olduğu için bir inceleme niteliği taşımakta olup ulaşılan veriler sonucunda değerlendirmeler yapılmıştır.

ABSTRACT

Kitâb-ı Güzîde is one of the religious books written in Old Anatolian Turkish. Ebû Nasr bin Tahir bin Muhammed es-Serahsî it was written by in the language of olga-bolga. Olga-bolga language is a language that represents the linguistic features of both Eastern Turkish and Western Turkish. The works called mixed language were given in this language. There is not enough information about the author of the work. Kitâb-ı Güzîde was translated into Anatolian Turkish in the 14th century. It is possible to come across Arabic and Persian words since there is a lot of religious information and advice. There are copies of the work known by different names. Turks have adopted different religions throughout history. This change was naturally reflected in the language. The work called Kitâb-ı Güzîde which is one of the works with mixed languages has a rich vocabulary in terms of religion and belief. While the work bears the traces of the tendency towards Western Turkish it also constitutes an example of the reflection of the change of religion on the language. While creating the study Serhat Küçük's book "Kitâb-ı Güzîde Akâidü'l-İslâm" was taken as basis. Words related to religion, belief in the work were determined by scanning method. Explanations about the determined words are given and example sentences about the places where the words are used in the text are given with text numbers. Since the study is based on the text it is a review and evaluations were made as a result of the data obtained.

Keywords

Kitâb-ı Güzîde, Mixed Language Works, Religion and Belief.

Atf/Citation: Türk, O., Koç, F. (2022), "Kitâb-ı Güzîde'de Geçen Din ve İnançla İlgili Söz Varlığı Üzerine", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8/4, 1137-1148.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Osman TÜRK, osmanturkqau@gmail.com, Fatma KOÇ, kocfatma2708@gmail.com

GİRİŞ

Bir toplumun kültürel kodlarında yaşanan bir değişim veya gelişim doğal olarak dile de yansır. Din değişikliği, toplumu derinden etkileyen toplumsal ve kültürel bir olaydır. Dolayısıyla İslâmiyet'in kabul edilmesi; dinî, sosyal, kültürel açıdan birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Türk dili ve edebiyatının dönemlere ayrılmasındaki en çarpıcı ölçütlerinden birisi de İslâmiyet'in kabul edilmesidir. Türk tarihinin kronolojik süreci esas alındığında Türk milletinin devlet olarak İslamiyet'e girmesi X. yüzyıla tekabül eder. Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han zamanında gerçekleşen bu hadise, Türk dil ve edebiyatında şekil ve içerik açısından İslâmi yönde değişme ve gelişmelere yol açmıştır. Karahanlılar döneminin ilk eseri Yusuf Has Hacıp'in kaleme aldığı *Kutadgu Bilig*'dir (Üşenmez 2013: 627).

Destanlarımızın dönemsel ayrımı ve edebi türlerin oluşumunda İslâmiyet'in etkisi göz ardı edilemez. İnsanların yaşadığı toplum yapısıyla bağlantılı olarak bir yaşayış şekli ve dil yapısı vardır. Din değişikliği insanların bakış açılarında ve değer yargılarında da birtakım değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişimler dile de birçok noktada etki etmiştir. Toplumların hafızasında yer alan ortak hazine nesilden nesile aktarılarak o toplumun düşünce yapısını hakkında bilgi sunmaktadır (Türk 2021: 137).

Kitâb-ı Güzîde, Ebû Nasr bin Tahir bin Muhammed es-Serahsî adlı bir din bilgini tarafından 14. yüzyılda Anadolu Türkçesine aktarılmıştır (Küçük 2014: 18). Metin içerisinde İslâm'ın kurallarına uymanın öneminden, namaz kılmanın faziletinden, ilim öğrenmenin gerekliliğinden, Allah inancından, gıybet etmenin zararından, ölümün farkındalığından, zekâtın öneminden, oruç tutmaktan, Hz. Muhammed'den, kıyamet gününden, cennet ve cehennem gibi dinî konulardan bahsedilmiştir (Koç 2020: 264). Bahsedilen bu konular İslâmi terminoloji içerisinde verilmiştir. Türklerin gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı olmaları Türkçenin söz varlığına doğal olarak yansımıştır (Türk vd. 2021: 134).

Karışık dilli eserler, hem Doğu Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin dil özelliklerini taşıdığı için olga-bolga diliyle yazılan eserler olarak da adlandırılır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazı dili oluşumu yeni olduğu için Batıya göç eden Oğuz boyları kendi ağız özelliklerini eserlere yansıtmışlardır (Türk vd. 2021: 6).

"Anadolu Türklüğünün büyük bir kısmını Oğuz boyları oluşturmaktaydı. Oğuzlar Anadolu'ya kendileriyle birlikte edebî geleneklerini de getirmişlerdi. Böylece Anadolu'da Oğuz şivesine dayalı yeni bir yazı dili gelişmeye başladı" (Özkan 2000: 38).

Eser, dil özellikleri bakımından karışık dilli eserler içerisinde değerlendirilmektedir. Türkçenin yazı dili olmaya başladığı bu dönemde verilen eserler oldukça önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında eserde hem ol- hem de bol- fiilleri bir arada kullanılmıştır. Dolayısıyla bu dil özellikleri, söz varlığına da yansımıştır. Hem Doğu

Türkçesinin hem de Batı Türkçesinin ses ve şekil özelliklerini bir arada bulunduran eserler “karışık dilli eserler” olarak tanımlanmaktadır (Koç 2020: 56).

1. YÖNTEM

1. 1. Araştırmanın Modeli

Yapılan bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden metin analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, *Kitâb-ı Güzîde* adlı eserde geçen din ve inançla ilgili sözcükler taranmış, tespit edilen sözcükler kökenleriyle birlikte verilmiştir. Sözcüklerin anlamları açıklanmış ve metinde geçtiği yerler örnek cümlelerle verilmiştir. Çalışmadaki amaç, 14. yüzyıl metni olan *Kitâb-ı Güzîde’de* geçen din ve inanç ile ilgili sözlerin hangi anlamlarda kullanıldığı ve inanç sisteminin bu dönem metinlerine nasıl yansıdığı hakkında belli çıkarımlara ulaşabilmektir. Ayrıca eser, içerik açısından din ve inanç sahasına ait oldukça fazla sözcük barındırdığı için çalışmanın yapısı buna göre düzenlenmiştir. Bu çalışma aynı zamanda karışık dilli eserler içerisinde değerlendirilen *Kitâb-ı Güzîde’nin* söz varlığı hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayacaktır.

1. 2. Evren ve Örneklem

Çalışma oluşturulurken Serhat Küçük’ün “*Kitâb-ı Güzîde Akâidü’l-İslâm*” adlı eseri esas alınmıştır.

1. 3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Çalışmada 42 sözcük incelemeye tabi tutulmuştur. Din ve inançla ilgili olan bu sözcükler anlamsal ve köken bakımından değerlendirilmiştir.

1. 4. Verilerin Analizi

Tespit edilen sözcüklerin kökeni Türkçe, Arapça, Farsça ve Soğdça olmak üzere dört dile dayanmaktadır. En fazla dağılımın Arapça diline ait olduğu görülmüştür.

“*Kitâb-ı Güzîde Akâidü’l-İslâm*” adlı eserde incelenen ve kökenleriyle birlikte açıklamaya tabi tutulan sözcükler, metinden seçilen örnek cümlelerle birlikte şöyledir:

âhîret: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, İslâm terminolojisinde ölümden sonra başlayacak olan hayatın adıdır. Eserde ahiret için yapılacak olan hazırlıklar ayrıntılı bir şekilde anlatılmış ve insanoğlunun dünyaya geliş amacı sürekli olarak hatırlatılmıştır.

“... çâre yokdur tâ kesb idüp kazanmayınca ve her kim **âhîret** istese bulmağa çâre yokdur...” (35b-9-10)

“... ve dünyâdan anı istegil kim **âhîret**de anıñ sebebile iresiz yazuksuz çıkarasız...” (62a-12-13)

âyet: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Müslümanların kutsal kitabı olan Kur’ân’daki her bir cümleye verilen isimdir. *Kitâb-ı Güzîde’de* anlatılan hemen hemen bütün konu için birer ayet eklenmiştir. Ölüm, zekât, kıyamet günü, oruç gibi bir Müslümanın dikkate alması gereken konulardan bahsedilmiştir. Bu konular ayetlerle birlikte metin içerisinde temellendirilmiştir.

“...bildirgil andan bu **âyet** geldi...” (53a-10)

“...dahı bir **âyet**de buyurdi her ne söz ki söylerseñüz yazıcı ve saqlayıcı vurdur nitelim Kur‘ân’da buyurdi...” (83b-11-12)

bayrām: (Far.) Farsça kökenli olan sözcük, oruç tutulan günlerin sonunda olan veya kurban kesme eyleminin yapıldığı özel günler olarak kullanılır. Metinde ise Ramazan ayı sonunda olan gün bayram olarak aktarılmış olup sadece bir yerde geçmiştir.

“... kılsa **bayrām** güninde ol kadar azād kıtur...” (81a-1)

çalāb: (Tür.) Türkçe kökenli olan sözcük, Allah, Tanrı anlamında kullanılmıştır. Metinde Allah adını ifade eden *haqq*, *halık* gibi başka adlar da bulunmaktadır.

“... ve dahı **çalābum** başa oruç dut namāz kııl olunca didi bāzırganlık eyle māl dıñür dımedi ve Tañrı Te‘āla...” (65b-4-5)

“... gerek oğlanlara sögem ol **çalābum** beni yaratdı benüm üzerüme nice taqdır eylerise ben aña rañıyın didi...” (96b-7-8)

dīn: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük; metinde imān inanç anlamlarında kullanılmıştır.

“... kanķı kiñide kim üç nesne olsa imānda **dīn** bulmıñdur ...” (15a-4)

“... kimiñ utanmağı yoğısa dīniñ güzeli yoğdur kimiñ ‘ilmi yoğısa **dīniñ** hazinesi yoğdur...” (35b-7)

ehl-i sūnnet: (Ar.) Arapça bir tamlama olan ifade, Hz. Muhammed ve onun sahabelerinin yolundan gidenlere verilen isimdir.

“... dirhem virdi her kim girçek müslimān olmaķ isterse **ehl-i sūnnet** ve ...” (25b-7)

“... **ehl-i sūnnet** mezhebi bu bāb içinde beyān eyledik...” (25b-9)

ezān: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, namaz vakitlerini duyurmak için okunan tekbir anlamındadır.

“... ‘özri kabūl olmaya biri ol kim **ezān** ünün işide...” (42a-11)

feriñteh: (Far.) Farsça kökenli olan sözcük, melek anlamındadır. Metin içerisinde birçok yerde geçmektedir. ferişte, fehrişte gibi farklı fonetik yapılarda da kullanılmıştır.

“... dükelü yazuķ teninden dökülür ve bir **feriñte** eydür ey kul eger bilseydiñ...” (28b-9)

“... alup giderken ol **feriñte**lere gösterürler evvel gök **feriñtesi** namāz kıturken...” (76a-12)

ğusil/ ğusül: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, boy abdesti anlamına gelir. eyle- yardımcı fiiliyle birlikte birleşik fiil oluşturmuştur. Metinde abdest almanın önemi sık sık vurgulanmıştır.

“... dördünci dün ile durup **ğusül** eyleyüp namāz kıılmağdur ...” (38b-9-10)

haqq: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, metinde 1.Allah, Hudā. 2.Gerçek, doğru. 3.Geçmiş, harcanmış emek. olmak üzere üç farklı anlamda kullanılmıştır. Ancak çalışmamızda din ve inançla ilgili olan sözcükler ele alındığı

için sözcüğün birinci anlamı dikkate alınmıştır. Allah'ın adı farklı şekillerde ifade edilmiştir. *hakık* ifadesi de bunlardan biridir.

“... *Hakık*dan tevfiğ olmayınca *kuldan hayır ve tã'at* gelmez...” (21b-10)

halık: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, yaratıcı anlamındadır. Metinde Allah'ın adı *halık* olarak da geçmektedir.

“... *halık* yarattı bunlara peygamberler virdi ve eyitdi *halık* benim yoluma *kulavuzlağ* ...” (7b-2-3)

“... ya tevekkül eylesün ve her kim *hâcetin halık*dan dilemese *halık*dan dilese dilemekden *kurtulmaya*... (17b-10-11)

harâm: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, din kurallarına göre uygun olmayan her şey *harâm* olarak adlandırılır. Metinde *harâm* sayılan unsurlar detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

“... ikinci *harâm* ve yaramaz işlerden ve yaramaz geleciden ve *gaybetden* ve *bühtândan* *şakınmağ*dur...” (106b-7-8)

“... *emânete hıyânetlik* eylemeye *dördinci gözün harâma* bakmağdan *sağına* ve *dağ* eyitdi kim ...” (43a-4)

helâl: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, din kurallarına göre yasak olmayan her şey *helâl* olarak adlandırılır.

“... üçüncü *helâl* rûz istemek *yigrekdür*...” (55b-3)

“... *harâm işe sürse şamulık* ola ve her kim *helâl* kazansa ...” (64a-4)

hudâ: (Far.) Farsça kökenli olan sözcük, Allah'ı ifade eden bir diğer sözcüktür. Metinde *Hudâ* sözcüğü *Allah*, *Tanrı*, *yaratıcı* anlamlarına gelmektedir.

“... ey *Bâri Hudâ* eyü *kullarığ kimlerdür eyide* anlardur kim *dünyâda az nesneye kâni* oldulardı ve benim *kazâlaruma razi* oldulardı...” (61b-7)

imâm: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, namaz kırdıran kimse anlamındadır. Metinde de yine bu anlamıyla kullanılmıştır.

“... sen *kurtar dimek olur kaçan kim imâm* ardında *kul bir tekbîr eylese biğ sevâb* bulur...” (27b-4)

“... ey *müslimânlar imâmı* *dânum yıkıldı gördüm bir taşda yazılmış kim dîn arulığı* *abdest almağ*dur...” (35b-3-4)

imân: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, inanç anlamındadır. Metinde ise özel anlamda Allah'a ve Allah'ın emrettiklerine olan inanış anlamında kullanılmıştır.

“... ve *tahiyyât ol pâdişâhlar pâdişâhına ki bize imân* rûzı *kıldı*...” (1b-4)

“... ve *imân* oldur kim *Tanrı'nun birliğine* ve *peygamberlerine* ve *kitâblarına* ve *feriştelerine* ve *kıyâmet gününe* ve *hayra* ve *şerre inanalar*...” (6b-3-4)

“... *eylük eyle* ‘*ömriğ uzun ola dağı didi severin imândan ayrılmayam* eyitdi...” (66a-6)

İncil: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Hz. İsa'ya indirilen kutsal kitap ve Hristiyanların kutsal kitabı anlamındadır. Metinde dört kutsal kitaptan bahsedilirken İncil'e de yer verilmiştir.

“... rivāyet kıldılar Ebū Bekir'den kim eyitdi Tevrāt ve **İncil** ve Zebūr ve **Qur'ān** kitabın oğudum...” (13a-9-10)

“... eydür peygamberler şıfatları **İncil** içinde yazılıdır dili yumşak ve göñli halim hiç ...” (100b-3)

İstıgfār: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, tövbe etme, af dileme anlamındadır. Metinde günahların bağışlanması için Allah'tan af dileme anlamında kullanılmıştır.

“... bizüm için Tañrı'dan **İstıgfār** dilegil Ya'kūb eyitdi...” (83a-1)

“... **İstıgfār** dileyem sizin için çalābumdan didi ...” (83a-2)

Kazā: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, bütün varlıkların oluşmasının ve yok olmasının ancak Allah'ın takdiriyle gerçekleşeceği anlamındadır. Metinde sıkça kullanılan bir sözcüktür.

“... her kim Tañrı'nun **kazā**larına rāzı olsa Tañrı dahı andan rāzı olur...” (95b-8)

“... hasūd Tañrı'ya münkirdür anıñıçun Tañrı'nun **kazāsını** sevmez...” (99b-9-10)

Kıyāmet: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, dünyanın sonu ve bütün insanların mahşerde toplanacağı gün anlamındadır. Metinde dünyanın geçiciliğini vurgulamak amacıyla bu günden sıklıkla bahsedilmiştir.

“... ve **kıyāmet** gününüñ ulularıdur kanķı kişi kim iki cihān ġarızlığın ister...” (103b-11)

“... azacığına kanā'at kılsa **kıyāmet** güninde hisābdan kırtıla...” (106b-13)

Qur'ān: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Hz. Muhammed'e gönderilen kutsal kitap ve Müslümanların kutsal kitabı anlamındadır.

“... rivāyet kıldılar Ebū Bekir'den kim eyitdi Tevrāt ve **İncil** ve Zebūr ve **Qur'ān** kitabın oğudum...” (13a-9-10)

melek'ül-mevt: (Ar.) Arapça kökenli olan bu tamlama, ölüm meleği yani Azrail anlamındadır.

“... şordı kim yā **melek'ül-mevt** bu kadar cānlar kim alursın hiç kimseye özün göyüñdi mi...” (59b-13)

“... yā **melek'ül-mevt** ol beriyyede issi kavmi içinde yalunuz yatan oğlāndur ol ...” (60a-7-8)

mü'min: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, inançlı, Müslüman anlamlarına gelmektedir. Metinde sıkça kullanılan sözcüklerden biridir.

“... rahmetullahi **mü'min** gönlinüñ 'imāreti üç nesneyiledür evvel Tañrı'dan kırķup günāhı terk eyleyüp haķķ yola ġitmekdür...” (15b-5-6)

“... **mü'min** didi nitekim ayetde buyurdı...” (22b-10)

müslimān/ müslümān: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, İslām dinine inanan kişi anlamına gelmektedir.

“... münāfık oldur ki içi kāfir taşı **müslimān** ola...” (22b-13)

“... ikinci oldur kim yolda **müslimāna** şataşa selām virmez...” (40b-13)

peygamber: (Far.) Farsça kökenli olan sözcük, insanlara Allah'ın emirlerini bildiren kişi anlamındadır. İslâm dininin peygamberi Hz. Muhammed'dir. Metinde Hz. Muhammed'i ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

“...**peygamber** ‘aleyhi’s-selâm eyitdi İslâm dînüñ diregidür bünyâdı biş nisne üzerinedür...” (3b-7-8)

“... kitâblara ve **peygamber**lere ve kıyâmet gününe inanmasa bayağ azmış...” (7b-13)

ramazân: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, üç ayların sonuncusu, oruç ayı anlamındadır. Oruç tutmanın önemini vurgulamak amacıyla metinde sıkça kullanılmıştır.

“... virse üçüncü **ramazân** ayını oruç tutsa dördüncü hacca varsa...” (3b-13)

“... Mes‘ûd eydür her kim **ramazân** ayın oruç tutsa dağı ...” (79b-8)

resûl: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, peygamber anlamındadır. Metinde Hz. Muhammed'i ifade etmek için kullanılmıştır.

“... hazreti **Resûl**'den eyitdi her kim dilerse erüñ kavisi Tañrı'ya tevekkül eylesün...” (17b-9-10)

“... anı söylesün kim **Resûl** söyledi anı işlesün kim işledi...” (19a-6)

şalavât: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Hz. Muhammed'e ve onun soyundan gelenlerin adı geçtiği zaman söylenen dua anlamındadır. getir- yardımcı fiiliyle bir araya gelerek kalıplaşmıştır.

“... ve **şalavât** ol peygamberler serveri ve ‘âlemlerüñ fañi Muhammed Muştafâ ...” (1b-6)

secde: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, namaz ibadeti esnasında alın bölgesini yere koyup el ve ayakları yere gelecek şekilde bulunulan durum anlamındadır. kıl- ve eyle- yardımcı fiilleriyle kalıplaşmıştır.

“... dimek olur ikinci **secde** toprağa girüp toprak olduğdan sonra girü çıkacaqvan dimek olur...” (29a-3-4)

“... Âdem'e **secde** kılmadı kâfir oldı ve ...” (60b-8)

şevâb: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Allah'ın uygun gördüğü davranışların karşılığında vereceği mükâfat anlamındadır. bul- ve ol- yardımcı fiilleriyle kalıplaşmıştır.

“... ardında namâz kılmışca **şevâb** bulur didi ve biliğ ...” (34b-12)

“... ‘ilim kitâbına bakşa yitmiş yıl tã‘at eylemek **şevâb**ın bulu didi...” (33b-13)

sünnet: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Hz. Muhammed'in sözleri ve işlerinin tamamına verilen ad anlamındadır.

“... **sünnet** bâbıdur bişinci namâz ve tã‘at bâbıdur altıncı zikir bâbıdur yidinci ‘ilim bâbıdur...” (6b-9-10)

“... ve anuñ **sünnet**lerin şaklaya dördüncü kendü nefsi şerrin bile ve andan perhiz kıla...” (13a-7-8)

şefâ‘at: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, günahları bağışlama anlamındadır. eyle-, id- ve kıl- yardımcı fiilleriyle kalıplaşarak kullanılmıştır.

“... birisi hâlka **şefâ‘at** eylemek ve ol iki kim endâmlardur birisi...” (13a-13)

“... peygamber ancak ümmetli ümmetine **şefâ'at** eyleye ...” (39b-5)

şükür/şükür: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Allah'a duyulan minneti dile getirme anlamındadır. eyle-, id- ve kıl- yardımcı fiilleriyle kalıplaşarak kullanılmıştır.

“... **şükür** ve sipâs ol Tağrı'ya ki andan artuğ Tağrı yok ve sana ve ...” (1b-3)

“... ilahi tevbe ve rûzi kıl ve kuvvet virgil ni' metlerüne **şükür** ve belâlarına...” (73b-13)

tağrı: (Tür.) Allah, Tanrı. Türk anlayışında Tanrı hem var eden, hem yok edendir. Var ettiğine gerekli donanımları vererek onları denetler, mükâfatlandırır, gerektiğinde de cezalandırmaktadır (Aksoy 2018: 546).

“... hazreti Resûl'den eyitdi her kim dilerse erüñ kavisi **Tağrı**'ya tevekkül eylesün...” (17b-9-10)

“... rahmetullahi mü'mîn göñlinüñ 'imâreti üç nesneyiledür evvel **Tağrı**'dan korkup günâhı terk eyleyüp hakk yola gitmekdür...” (15b-5-6)

tevrât: (Ar.) Hz. Musa'ya indirilen kutsal kitap, Yahudilerin kutsal kitabıdır. Metinde dört kutsal kitaptan bahsedilirken Tevrât'a da yer verilmiştir.

“... rivâyet kıldılar Ebû Bekir'den kim eyitdi **Tevrât** ve İncil ve Zebûr ve Kur'an kitabın okudum...” (13a-9-10)

țamu: (Soğd.) Soğdça kökenli olan sözcük cehennem anlamındadır. Gerard Clauson, cehennem anlamına gelen “tamu” kelimesini “Soğdca kökenli” olarak alır (1972: 503a). Eski Türkçe metinlerinde sıkça karşılaşılan bir sözcük olup *Kitâb-ı Güzîde'de* de geçmiştir. *țamu* sözcüğü uçmak sözcüğünün karşıtı olarak kullanılmıştır. İslamiyet'in kabulünden önce Türkler, yapılan kötülüklerin bedelinin ödeneceği bir yer olarak cehenneme gidileceğine inanmışlar ve bu yeri *țamu* olarak adlandırmışlardır. Sözcük, Anadolu ağızlarında bazı fonetik farklılıklarla birlikte hâlâ kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde, “tamu” < soğd, tmw (Caferoğlu 1993: 146); Altayca-Türkçe Sözlük'te “tami” (Gürsoy ve Duranlı 1999: 167); Kazan-Tatar Türkçesinde, “Temuğ” (Öner 2009: 272) şeklinde cehennem anlamıyla verilmiştir.

“... şadağa virmek dağı eyitdi **țamu** odına ne nesne kalğan ...” (66b-2)

“... biliñ kim mü'mîn kulların ne kadar yazuğı çoğısa **țamuda** ebedi kalası degildir...” (22b-6-7)

uçmak: (Soğd.) Soğdça kökenli olan sözcük cennet anlamındadır. Eski Türkçe metinlerinde sıkça karşılaşılan bir sözcük olup *Kitâb-ı Güzîde'de* de geçmiştir.

“... dördünci **uçmağ** Ebû Bekir müslimânlık şükürin ödedi ...” (20a-6)

“... dünyâ ümizin kodum **uçmağ** ümidin dutdum bu sebebile çalâbum beni bu dereceye irdürdi ...” (37a-1-2)

ümme: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Müslüman olan ve Hz. Muhammed'in yolundan giden Müslüman anlamındadır.

“... göz yumup açınca Süleymân getürdi ilerüki **ümme**lerde kerâmet olıcağ...” (23b-13)

“... yâ Muhammed **ümme**ti biliñ kim eger ben size eyledüğüm eyliği Cebrâ'il'e ve Mikâ'il'e dağı muğarreb...” (31a-11-12)

vahiy: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, Allah tarafından peygamberlere gönderilen emir anlamındadır. gel- ve kıl- yardımcı fiilleriyle birlikte kullanılmıştır.

“... bu uğrı bizim ardumuzca niçün düşdi şoloğ sâ‘at **vahy** geldi kim...” (93b-10)

“... Tağrı Te‘âlâ Dāvūd peygambere **vahiy** kıldı kim yâ Dāvūd ...” (16b-5)

vebâl: (Ar.) Arapça kökenli olan sözcük, günah anlamındadır.

“... yiyecek kadar ola artuğ olmaya kim artuğı **vebâldür** ...” (63a-5)

yazık/ yazuk: (Tür.) Günah.

“... **yazık** işlemeden şabr eylemekdür ve her kim yazık işlemege bulanmış iken...” (71a-12)

“... eydür bir **yazık** işlese korğa tursa yigdür...” (94a-13)

zebûr: (Ar.) Hz. Davut’a indirilen kutsal kitap.

“... rivâyet kıldılar Ebū Bekir’den kim eyitdi Tevrât ve İncil ve **Zebûr** ve Qur‘ân kitabın okudum...” (13a-9-10)

SONUÇ

Karışık dilli eserlerden biri olan *Kitâb-ı Güzîde*’de geçen din ve inançla ilgili söz varlığı anlamsal açıdan değerlendirilmiştir. *âhiret, âyet, bayrâm, çalâb, dîn, ehî-i sünnet, ezân, ferîşteh, gusil/ gusül, haqq, halık, harâm, helâl, hudâ, imâm, imân, incil, istigfâr, kazâ, kıyâmet, kur‘ân, melek‘ül-mevt, mü‘mîn, müslimân/ müslümân, peygamber, ramazân, resül, şalavât, secde, şevâb, sünnet, şefâ‘at, şükr/şükür, tağrı, tevrât, tamu, uçmak, ümmet, vahiy, vebâl, yazık/ yazuk, zebûr* olmak üzere toplam 42 adet sözcük kökenleriyle birlikte verilerek açıklanmış ve metinde geçtikleri cümlelerle birlikte örneklendirilmiştir. Tespit edilen toplam 42 adet sözcüğün 2 tanesi *Soğdça*, 3 tanesi *Türkçe*, 4 tanesi *Farsça* ve 33 tanesi *Arapça* dillerine aittir. Sayısal açıdan en fazla dağılımın *Arapça*da olduğu görülmüştür. Bu durum Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra *Arapça*dan birçok sözcüğün *Türkçeye* dâhil olduğunu göstermektedir. Sözcüklerin inanç bağlamında kullanılması ise din değişikliğinin sadece toplumsal anlamda değil dil açısından da olduğunu göstermiştir.

Kitâb-ı Güzîde’de tespit edilen sözcükler, Türklerin İslamiyet’ten önce uyguladıkları ve kutsal addettikleri ritüelleri de kapsamaktadır. Bu noktada din değişikliği, dinî uygulamalardaki adlandırma farklılıklarını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla toplumu derinden etkileyen değişimlerin dile de tezâhür ettiği göz ardı edilemez.

Türkler İslâmiyet’i önce kitleler hâlinde sonra büyük topluluklar hâlinde kabul etmişlerdir. İslâmiyet’in Türk toplumundaki etkisi dile yansımış olup dinî terminoloji bu etkileşimle birlikte zenginleşmiştir.

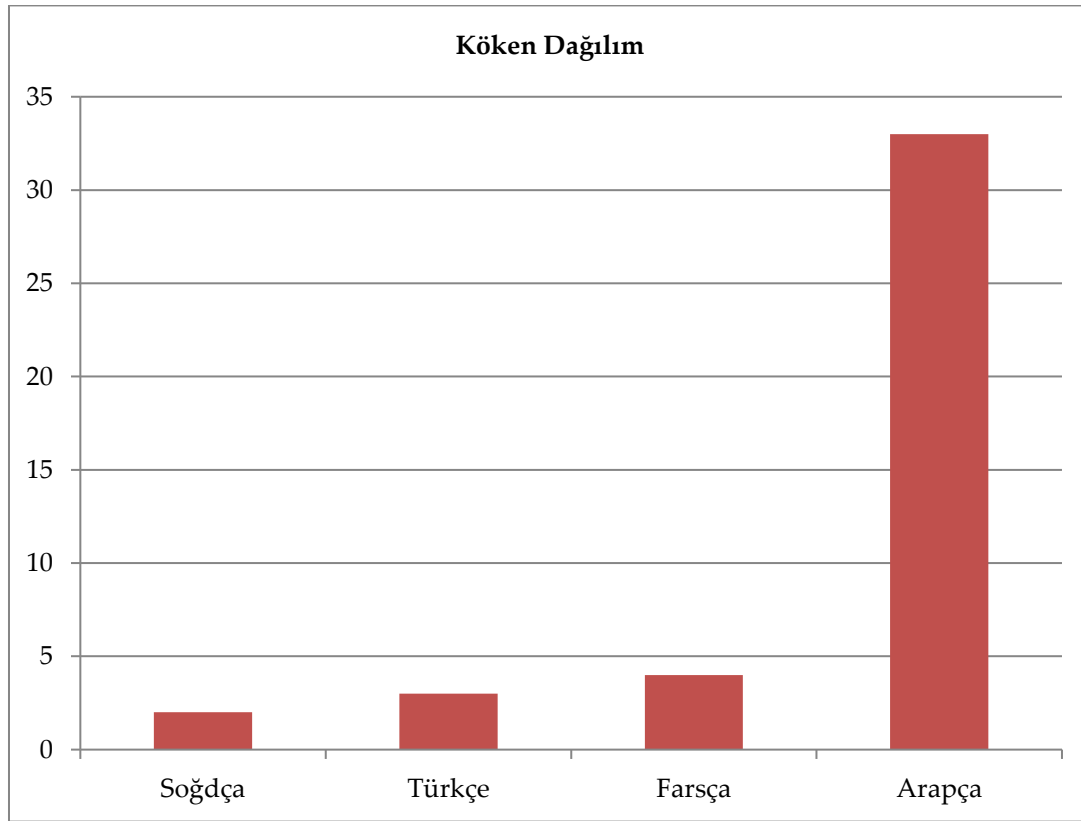
Kitâb-ı Güzîde’de incelenen sözcükler, metinde cümle içerisindeki bağlamına göre açıklanmıştır. Tespit edilen sözcükler, ek alma durumunda Eski Anadolu Türkçesinin fonetik özelliklerini taşıyabilmektedir. Eser dinî içerikli bir metin olduğu için din ve inançla ilgili sözcüklerin yoğun olarak kullanılması gayet doğaldır. Çalışmada tespit

edilen sözcükler, din ve inanç sistemini yansıtmaktadır. Allah adının *çalâb, haqq, halık, hudâ, tağrı* olmak üzere farklı şekillerde kullanıldığı görülmüştür.

Çalışmada karışık dilli eserlerden biri olan *Kitâb-ı Güzîde'de* yer alan din ve inançla ilgili sözcükler ortaya konmuş ve anlamsal değerlendirmeleri yapılmıştır. Buna ek olarak bu sözcükler; yardımcı fiillerle bir araya gelerek söz türetimini meydana getirmiş ve Arapçadan alınan bu sözcüklerin ise Türkçenin söz varlığına katkıda bulunduğu görülmüştür.

Tespit edilen din ve inançla ilgili sözcüklerin köken dağılımı **Grafik-1**'de gösterilmiştir.

Grafik-1

Tespit edilen sözcükler ve sözcüklerin köken dağılımı aşağıdaki Tablo-1.'de belirtilmiştir.

Tablo-1. *Din ve inançla ilgili Sözcükler*

SÖZCÜK	KÖKEN
1. âhîret	Arapça
2. âyet	Arapça
3. bayrâm	Farsça
4. çalâb	Türkçe
5. dîn	Arapça
6. ehl-i sünnet	Arapça
7. ezân	Arapça
8. feriştah	Farsça
9. ğusil/ ğusül	Arapça
10. hâk	Arapça
11. hâlik	Arapça
12. harâm	Arapça
13. helâl:	Arapça
14. hudâ	Farsça
15. imâm	Arapça
16. imân	Arapça
17. incil	Arapça
18. istiğfâr	Arapça
19. kazâ	Arapça
20. kıyâmet	Arapça
21. kur'ân	Arapça
22. melek'ül-mevt	Arapça
23. mü'mîn	Arapça
24. müslimân/ müslümân	Arapça
25. peygamber	Farsça
26. ramazân	Arapça
27. resül	Arapça
28. şalavât	Arapça
29. secde	Arapça
30. şevâb	Arapça
31. sünnet	Arapça
32. şefâ'at	Arapça
33. şükr/şükür	Arapça
34. tañrı	Türkçe
35. tevrât	Arapça
36. şam	Soğdça
37. uçmak	Soğdça
38. ümme	Arapça
39. vahiy	Arapça
40. vebâl	Arapça
41. yazık/ yazuk	Türkçe
42. zebür	Arapça
TOPLAM=42	

ÖNERİLER

Toplumda meydana gelen bir değişim, dili de doğal olarak etkiler. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleri, onların sosyal ve kültürel hayatlarında da birtakım değişikliklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Karışık dilli eserlerden biri olan *Kitâb-ı Güzîde*'de var olan din ve inanç ile ilgili sözcüklerin anlamları izah edilmiş ve etimolojik dağılımları analiz edilerek belirli çıkarımlara ulaşılmıştır.

Çalışmada uygulanan bu yöntem bütün karışık dilli eserlerde uygulanabilir ve dinî ve sosyal değişikliklerin dile tesirleri mukayeseli bir şekilde incelenebilir.

Bu çalışma, araştırmacılara disiplinler arası bir bakış açısı kazandıracak ve diğer çalışmalara temel oluşturacaktır. Bunun yanı sıra çalışma, farklı alanlarda pratik ve teorik uygulamalarla zenginleştirilerek analizci bir bakış açısı kazandırılabilir.

KAYNAKÇA

Caferoğlu, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Press: Oxford University.

Gürsoy- Naskali, Emine, M. Duranlı (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koç, Fatma (2020). "Karışık Dilli Eserlerin Fonetik Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4 (1): 55-68.

Koç, Fatma (2020). "Kitâb-ı Güzîde'de Geçen Birleşik Fiiller Üzerine Bir Değerlendirme". *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 24: 263-281.

Küçük, Serhat (2014). *Kitâb-ı Güzîde Akâidü'l-İslâm*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Öner, Mustafa (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özkan, Mustafa (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Yayınları.

Türk, Osman, F. Koç (2021). "Manzûme-i Ferâ'iz Adlı Eserde Geçen Akrabalık Adları Üzerine Bir Değerlendirme". *Asya Studies*, 5 (18): 133-138.

Türk, Osman, F. Koç (2021). *Anadolu Sahasında Yazılmış Karışık Dilli Eserlerde İsim Çekim Ekleri*. Ankara: Sonçağ Yayınları.

Türk, Osman (2021), "Hamzaname'nin 72. Cildinde Yer Alan Arkaik Kelimeler". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi- Journal of Academic Language and Literature (Hikmet)*, 7(15): 135-148.

Üşenmez, Emek (2013), "Yunus Emre Divanında Türkçe İslami Terimler". *Turkish Studies*, 8(1): 625-644.